

INNOVATIVE WORLD
Ilmiy tadqiqotlar markazi

TADQIQOTLAR

ILM-FAN

TEKNOLOGIYALAR

ZAMONAVIY ILM-FAN VA INNOVATSIYALAR NAZARIYASI

ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

2026

Google Scholar

zenodo

Andijan, Uzbekistan

+998335668868

<https://innoworld.net>

« ZAMONAVIY ILM-FAN VA INNOVATSIYALAR
NAZARIYASI » NOMLI ILMIY, MASOFAVIY,
ONLAYN KONFERENSIYASI TO'PLAMI

3-JILD 4-SON

Konferensiya to'plami va tezislari quyidagi xalqaro
ilmiy bazalarda indexlanadi

Google Scholar

ResearchGate

zenodo

ADVANCED SCIENCE INDEX

Directory of Research Journals Indexing

www.innoworld.net

O'ZBEKISTON-2026

O'zbek shevalarining morfologik xususiyatlari

**Obidjonova Hayotxon Axrorjon qizi,
Mahmudjonova Vazira Murodjon qizi,
No'monjonova Gulshoda Odiljon qizi,**

University of Business and Science,

O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek shevalarining morfologik xususiyatlari, ya'ni so'z yasalishi, qo'shimchalar tizimi, fe'l shakllari, ot kategoriyalari hamda grammatik o'zgarishlar chuqur tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: sheva, morfologiya, o'zbek, qarluq, o'g'uz, qipchoq.

Аннотация: В данной статье анализируются морфологические особенности узбекских диалектов. В частности, подробно рассматриваются словообразование, система аффиксов, формы глагола, категории имени существительного, а также грамматические изменения и их специфические особенности.

Ключевые слова: диалект, морфология, узбекский, карлук, огуз, кипчак

Abstract: This article analyzes the morphological features of Uzbek dialects. In particular, it examines word formation, the system of affixes, verb forms, noun categories, as well as grammatical changes and their specific characteristics in detail.

Keywords: dialect, morphology, Uzbek, Karluk, Oghuz, Kipchak

O'zbek tili turkiy tillar oilasiga mansub bo'lib, uning tarkibida turli hududlarda shakllangan boy shevalar tizimi mavjud. Bu shevalar tarixiy, ijtimoiy va geografik omillar ta'sirida yuzaga kelgan bo'lib, ular tilning fonetik, leksik va ayniqsa morfologik qatlamida o'ziga xos farqlarni namoyon etadi. Morfologiya — so'zlarning tuzilishi, shakllanishi va grammatik kategoriyalarini o'rganuvchi bo'lim sifatida shevalarni tahlil qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

1. O'zbek shevalarining umumiy tasnifi

O'zbek shevalari odatda uch katta guruhga ajratiladi:

Qarluq shevalari (Toshkent, Farg'ona vodiysi)

Qipchoq shevalari (Qoraqalpog'iston, Xorazmning ayrim hududlari)

O'g'uz shevalari (Xorazm va janubiy hududlar)

Har bir guruh o'zining morfologik tizimi bilan ajralib turadi.

2. Ot kategoriyalarining morfologik xususiyatlari

2.1. Ko'plik shakllari

Adabiy o'zbek tilida ko'plik qo'shimchasi -lar/-ler orqali ifodalanadi. Shevalarda esa bu qo'shimcha turli fonetik variantlarda qo'llanadi:

Toshkent shevasida: bolalar → bolala

Qipchoq shevalarida: -lar o'rniga -dar/-tar ham uchraydi:

kitoblar → kitobdar

Ba'zi shevalarda ko'plik qo'shimchasi tushib qolishi ham mumkin:

odamlar → odam

Bu hodisa morfologik soddalashuvni ko'rsatadi.

2.2. Egalik qo'shimchalari

Egalik kategoriyasi shevalarda sezilarli farqlar bilan namoyon bo'ladi:

Shaxs adabiy til shevalarda

1-shaxs

-im

-m / -im

2-shaxs

-ing

-ng

3-shaxs

-i

-si / -di

Misollar:

kitobim → kitobm

otang → otaŋ

uyi → uydī

Bu yerda qisqarish va fonetik moslashuv morfologik tizimga ta'sir ko'rsatgan.

2.3. Kelishik qo'shimchalari

Kelishik kategoriyasi ham shevalarda turlicha ifodalanadi:

Jo'nalish kelishigi (-ga/-ka)

Adabiy: uyga

Shevada: uyga, uyge, uyka

O'rin-payt kelishigi (-da)

maktabda → maktabta

Chiqish kelishigi (-dan)

uydan → uytan

Qipchoq shevalarida d → t almashinuvi keng tarqalgan bo'lib, bu morfologik shakllarga ham ta'sir qiladi.

3. Fe'l morfologiyasi

3.1. Zamonga oid shakllar

Fe'llarning zamon shakllari shevalarda juda boy va xilma-xil:

Hozirgi zamon

Adabiy til: borayapman

Shevalarda:

borvotman

borutman

boraman (kontekstga qarab hozirgi zamon ma'nosida ham ishlatiladi)

O'tgan zamon

Adabiy: bordim

Shevada: bordum, bardim, borudum

Kelasi zamon

Adabiy: boraman

Shevada: boraman, borarman, borajakman

3.2. Fe'l negizidagi o'zgarishlar

Ba'zi shevalarda fe'l ildizi ham o'zgaradi:

kelmoq → kelmak

bormoq → barmoq

Bu hodisa tarixiy fonetik o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lsa-da, morfologik tizimga ham ta'sir ko'rsatadi.

3.3. Buyruq va istak mayli

Buyruq shakllari:

kel! → kelgin, keling, kelaqol

bor! → bargin, boring

Istak mayli:

bormoqchiman → bormoqchiman, bormoqchiman (turli talaffuz variantlari bilan)

Ba'zi hududlarda -gin/-qin qo'shimchalari keng qo'llanadi.

4. So'z yasalishi (derivatsiya)

Shevalarda so'z yasalishi ham o'ziga xos:

4.1. Qo'shimchalar orqali yasalish

ishchi → ishshi

o'qituvchi → o'qituvshi

Bu yerda -chi qo'shimchasining fonetik o'zgarishi kuzatiladi.

4.2. Mahalliy affikslar

Ba'zi shevalarda faqat o'sha hududga xos qo'shimchalar mavjud:

-voy: erkalash ma'nosi

bola → bolavoy

-chak/-chek: kichraytirish

uy → uychak

5. Olmoshlarning morfologik xususiyatlari

Olmoshlar ham shevalarda sezilarli o'zgaradi:

Adabiy-Shevada

Men-man

Sen-san

U - u / wu

Biz- biz / bizla

Ko'plik shakllari:

bizlar → bizla

sizlar → sizla

Bu qisqarish jarayoni morfologik iqtisod prinsipini ko'rsatadi.

6. Sifat va ravishlarning shakllanishi

6.1. Daraja shakllari

katta → kattaroq → eng katta

Shevada: katta, kattaroq, eng katta

Ba'zan -roq qo'shimchasi -raq tarzida ishlatiladi.

6.2. Ravish yasalishi:

tez → tezda → tezda

Shevada: tezda, tezdaq

7. Morfologik soddalashuv va murakkablashuv

Shevalarda ikki xil jarayon kuzatiladi:

7.1. Soddalashuv

Qo‘shimchalar tushib qoladi: kelayotgan edi → kelayotgandi

Ko‘plik belgisi ishlatilmaydi

7.2. Murakkablashuv

Qo‘shimchalar qo‘shilib ketadi:

borib edi → boruvdi

kelgan ekan → keganen

8. Morfologik xususiyatlarning tarixiy ildizlari

O‘zbek shevalaridagi morfologik farqlar quyidagi omillar bilan bog‘liq:

Qadimgi turkiy til unsurlari

Qo‘shni xalqlar tillari ta‘siri (tojik, qozoq, turkman)

Geografik ajralish

Ijtimoiy rivojlanish darajasi

Masalan, qipchoq shevalarida qozoq tiliga yaqin shakllar ko‘p uchraydi.

9. Shevalarning adabiy tilga ta‘siri

Ko‘plab sheva elementlari adabiy tilga kirib kelgan:

aka, uka, opa kabi so‘zlar

Shuningdek, zamonaviy o‘zbek tilida shevalarning ta‘siri kuchayib bormoqda, ayniqsa og‘zaki nutqda.

Xulosa. O‘zbek shevalarining morfologik xususiyatlari tilning boyligi va tarixiy taraqqiyotini aks ettiradi. Har bir hudud shevasi o‘ziga xos grammatik tizimga ega bo‘lib, unda qo‘shimchalar, fe‘l shakllari, egalik va kelishik kategoriyalari turlicha ifodalanadi.

Morfologik farqlar:

Tilning rivojlanish tarixini ko‘rsatadi

Hududiy madaniyatni aks ettiradi

Adabiy tilni boyitadi

Shevalarni o‘rganish nafaqat lingvistik, balki madaniy jihatdan ham muhimdir. Ular o‘zbek xalqining tarixiy xotirasi va milliy o‘zligini saqlab kelayotgan bebaho meros hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ashirboyev S. O‘zbek dialektologiyasi. – Toshkent: Nizomiy nomidagi nashriyot, 2013.
2. Enazarov T., Karimjonova M., va boshqalar. O‘zbek dialektologiyasi (o‘quv qo‘llanma). – Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti,
3. “O‘zbek dialektologiyasi” darsligi (o‘quv qo‘llanma). – Oliy ta‘lim muassasalari uchun.
4. O‘zbek shevalari va ularning o‘ziga xos xususiyatlari // Modern Science and Research jurnali maqola.
5. Xolova M. A. Surxondaryo shevalari arealini aniqlashda lingvistik so‘rovnomaning o‘rni // Qo‘qon DPI ilmiy xabarlar, 2024.